

Seppo Karisalmi

SOSIOEKONOMISEN TAUSTAN MERKITYS TYÖELÄKE-ESITTEEN PERILLEMENOS-
SA

Keväällä 1985 Eläketurvakeskuksen tutkimusosastolla toteutettiin informaatiotutkimuksen haastattelutyöt. Tutkimuksen otokseen kuuluivat 31-40-vuotiaat ja 62-63-vuotiaat pääkaupunkiseudun TEL-työsuhteessa olevat. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää Eläketurvakeskuksen esitetiedotuksen tehokkuutta. Vertailun kohteina olivat esite "Tunne työeläketurvasi" ja didaktisen teorian sovellutukseen perustuva kokeiluesite. Tutkimusmenetelmänä oli "vain jälkeen"-koeasetelma, jossa oli edellämäinittujen esite-ryhmien lisäksi mukana myös vertailuryhmä, joka ei saanut esitettä lainkaan. Koeasetelmalla pyrittiin saamaan selville esitetiedotuksen vaikutus työeläkeviestinnässä.

Tutkimuksen tuloksena julkaistiin kaksi tutkimusraporttia (Forss Simo & Jääskeläinen Pirkko: Viesti, väline ja vaikutus. Tutkimus esitemuotoisen työeläketiedotuksen perillemenosta ja siihen vaikuttavista tekijöistä; Pakarinen Armi: Kognitiivinen oppimisprosessi ja työeläketiedotus. Kokeilu kognitiivisen oppimisnäkemys periaatteiden hyödyntämisestä esitemuotoisen työeläketiedotuksen kehittämisessä. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1986:3 ja 1987:4). Lisäksi tutkimuksien tuloksia julkistettiin ilmestymisajankohtina Työeläke-lehdessä erillisinä artikkeleina (Työeläke 3/86, 5/86 ja 5/87). Yksityiskohtaisemmat tiedot tutkimuksen suorittamisesta ja esitteiden suunnittelusta löytää näistä lähteistä. Tämän artikkelin tarkoituksena on täydentää kuvaa esitteestä viestimenä keskittymällä aineiston analysoinnissa sellaisiin puoliin, jotka ovat jääneet em. julkaisuissa osaksi tai kokonaan vaille huomiota. Tässä artikkelissa selvitetään sosioekonomisen aseman merkitystä työeläke-esitteen perillemeno-prosessissa. Tiedot pohjautuvat siis samaan tutkimusaineistoon kuin edellämäinitut tutkimukset, mutta tutkimuksen näkökulma on hieman toisenlainen.

1

VIESTINTÄTEOREETTISIA VAIHTOEHTOJA

Viestinnän tutkimuksen alkuvaiheessa oli vallitsevana ajattelutapa, jonka mukaan viestintä on ensisijaisesti yksisuuntainen tapahtuma. Viestinnän rakenne noudattaa kaavaa lähetetty ärsyke - vastaanottaja - odotettu reaktio. Tämän mukaan viestinnän vaikutukset ovat reaktioita tiettyyn ärsykkeeseen. Välineen sisältämän sanoman ja vastaanottajan reaktion välillä voi odottaa vallitsevan läheisen yhteenkuuluvuuden. Malli voidaan tiivistää muotoon: sanoma (S), vastaanottaja (O) ja vaikutus (R). Näiden kolmen osan suhteita kuvaa ketju S - O - R. Teoriassa oli kaksi

pääolettamusta. Käsitys yleisöstä sosiaalisesti irrallisten yksilöiden yhteiskuntana oli toinen ja käsitys voimakkaiden instituutioiden hallitsemista joukkotiedotusvälineistä oli toinen (Mc Quail & Windahl 1981, 42-44).

"Näiden ongelmien tutkimisen varhaisvaiheessa monet sosiologit olettivat, että joukkotiedotusvälineet ovat kaikkivoipia, että ne määräävät ihmisen ajatuksen ja toiminnan. Tällaiset oletukset perustuivat propagandan valtavaan vaikutukseen ensimmäisen maailmansodan aikana sekä joukkotiedotusvälinein toteutetun mainonnan tehokkuuteen. Näiden sosiologioiden mielestä vastaanottajakunta oli täysin passiivista. Tästä pääteltiin, että joukkotiedotusvälineillä on rajattomat mahdollisuudet manipuloida ihmisten käyttäytymistä. Ajateltiin, että joukkotiedotusvälineet vaikuttavat välittömästi jokaiseen yhteiskunnan jäseneseen" (Mansurov 1976, 119).

Lähetijäkeskeinen näkökulma on vaihtunut myöhemmässä kehitysvaiheessa vastaanottajakeskeisemmäksi. Tälle tutkimusotteelle on ominaista se, että tutkimuksen painopiste ei ole viestimien aikaansaamissa vaikutuksissa vaan vastaanottajien viestintäkäyttäytymistä ohjaavissa tekijöissä. Lähtökohtana on viestimen valinta, joka määräytyy yksilön etujen ja tarpeiden pohjalta. Kaikissa tämän suunnan teorioissa on seuraavia yhteisiä piirteitä: (1) tarpeilla on (2) sosiaalinen ja psykologinen alkuperä ja (3) ne luovat odotuksia (4) joukkoviestimiä tai muita lähteitä kohtaan, mikä johtaa (5) erilaisiin viestinnän kulutusmalleihin tai kiinnittymiseen muihin toimintoihin, jonka (6) seurauksena on tarpeiden tyydytys ja (7) muita, enimmäkseen tahattomia seurauksia (Mc Quail & Windahl 1981, 75). Yksilöllisten tarpeiden merkitys tunnustetaan myös länsimaisesta traditiosta riippumattomassa tiedotustutkimuksessa. "Kaikki ihmisen toiminnat ovat suuntautuneet jollakin tavalla tyydyttämään hänen toiveitaan ja tarpeitaan. Tosin joskus näitä tarpeita on vaikea paljastaa, ilmaista, joskus ihminen itsekään ei ole niitä tiedostanut, joskus ne ovat ristiriitaisia keskenään, mutta kaikissa tapauksissa voimme löytää määrätyn toiminnan päämäärän eli määrittää henkilön tarpeen, joka tämän toiminnan on aiheuttanut" (Mansurov 1976, 120-121).

Rosengren on esittänyt yksityiskohtaisen vastaanottajakeskeisen viestintämallin, jota on käytetty melko paljon. Perustana ovat tarpeet, joilla on yhdysvaikutus yksilön ja hänen ympäristönsä elementtien kanssa. Yksilöllisiä ongelmia syntyy yksilöllisten luonteenpiirteiden ja ympäröivien sosiaalisten olosuhteiden sekä tarpeiden yhteisvaikutuksena. Ongelmat ja niiden ratkaisuyritykset antavat motiivin toiminnalle, joka voi ilmetä viestintäkulutuksena tai muina käyttäytymismuotoina. Tämäntyyppisissä viestintämalleissa on nähty myös puutteellisuuksia. Mm. malli on todettu liian yksilölliseksi. Viestinten käyttöä ohjaavat psykologiset osat vaihtelevat yksilön sosiaalisen aseman mukaan ja suhteellisen aktiivin vastaanottajajoukon olemassaolo on asetettu kyseenalaiseksi. Myös on todettu mallin huomioivan väli-

neen sisällön vain hyvin yleisellä tasolla. Lisäksi on huomautettu, että se on konservatiivinen ja toimii verukkeena sisälöltään "huonon" viestinnän tuottamisesasa, kun väitetään, että yleisö saa sitä mitä haluaakin (Mc Quail & Windahl 1981, 76-79).

Viestintätutkimuksessa on havaittu merkitykselliseksi vieraantumisen ja tiedotusvälineiden käyttösyiden suhde. Vieraantuneiden tiedotusvälineisiin kohdistamat odotukset ovat viihteellisiä ja vieraantumattomien tiedollisia (V. Pietilä 1969, 205). Tampere-laisessa kunnallista tiedonvälitystä koskeneessa tutkimuksessa PTS-sanoman välttämisen ja vieraantumisen välillä todettiin riippuvuussuhde (Ruokoranta & Räihälä 1976, 47-49).

Vieraantuminen on moniaineksinen ja tulkinnoiltaan vaikeasti määriteltävä käsite. Vieraantuminen merkitsee yksilöiden ja ryhmien kokemaa välinpitämättömyyden ja epävarmuuden tunnetta. Allardt on esittänyt seuraavan vieraantumislukittelun, jossa vieraantumisen eri muodot ovat toisiaan edeltäviä: epäselvä tilanteen määrittely (tilapäinen vieraantuminen), epäselvät rooliodotukset (itsevieraantuminen tai roolivieraantuminen), epävarmuus normeista (normittomuus/anomia), epävarmuus arvoista (tarkoituksettomuus). Tilapäinen vieraantuminen on lievin muoto ja tarkoituksettomuus vakavin. Vieraantumisen seurauksia ovat sosiaalinen passiivisuus, mobilisoitavuus joukkoliikehdintään ja tyytymättömyys, joka on ennen kaikkea passiivista tyytymättömyyttä, epäkohtien esiintuomista ilman yhteiskunnan päämäärien hyväksymistä (Allardt 1966, 71-91).

Jos pidetään lähtökohtana sitä, että erilaiset tarpeet, niiden luomat ongelmat ja ongelmien ratkaisukäyttäytyminen ohjaavat viestintävalintoja, niin vieraantuminen liittyy työeläkeviestinnässä sekä viestintähetkellä vallitsevaan tilanteeseen että tulevaisuudessa odotettavissa olevaan tilanteeseen. Työeläketiedon voi arvioida olevan ratkaisun kahteen eri tarvetyytytysongelmaan: toimeentulon ja elintason turvaamiseen (työeläkkeen materiaallinen puoli) ja itsensä toteuttamisen tarpeeseen (lisääntynyt vapaa-aika). Eläke merkitse muutosta yksilön elämäntilanteessa ja tämän muutoksen olemassaolon tiedostaminen voi osaltaan vaikuttaa tiedon vastaanottoon.

Eläkkeelle siirtyminen merkitsee ainakin statuksen laskua. Entisen ammattiaseman suoma arvonnanto menettää merkityksensä ja yksilö on vain osa eläkeläisten yhä laajenevaa joukkoa. Tämä merkitsee toisin todettuna muutosta roolissa, siis itsevieraantumista. Myös työ lakkaa olemasta itsensä toteuttamisen muotona. Siirtymiseen voi liittyä myös anomisia piirteitä, mitä osaltaan osoittavat eläkeläisjärjestöjen joukkoesiintymiset ja toiminta eläkepolitiikassa ohi varsinaisten puoluekanavien. Keskeisen itsensä toteuttamiseen liittyvän toiminnan pysähtyminen vähentää korkeammanasteisten tarpeiden tyydytystä ja synnyttää yksilöissä vieraantuneisuutta, jos tarjolla ei ole korvaavia itsensä toteuttamisen muotoja, esim. sopivia harrastuksia. Eläke merkitsee myös elintason osittaista alenemista ja sopeutumista vaatimatto-

mampaan kulutukseen. Vastaanottajakeskeinen viestintämalli olettaa tarpeiden hierarkkisuuden, jaon puutostarpeisiin ja kehitystarpeisiin. Itsensä toteuttaminen - vieraantuminen on todettu yhdeksi hyvinvoinnin ulottuvuudeksi ja sillä on korostunut merkitys eriteltäessä eläkkeelle siirtymisen aiheuttamaa muutosta (vrt. Allardt 1976, 46-49, 52-54 ja 231-238).

2

SOSIOEKONOMINEN ASEMA JA VIESTINTÄRESURSSIT

Yhteiskuntaluokkien väliset erot viestinnän vaikutusten suhteen ovat osoittautuneet merkityksellisiksi useissa tutkimuksissa. Sanomalehtien jakaman tiedon kasvun on todettu olevan suhteellisesti suuremman korkeamman sosioekonomisen aseman omaavilla sosioekonomiselta asemaltaan alempiin verrattuna, kun sosiaalisen statuksen määrittelijänä on käytetty koulutusta (Tichenor, Donohue & Olien 1970). Sama ilmiö on todettu myös toisessa sanomalehtitutkimuksessa, vaikkakin vain ei-paikallisia uutisia koskevassa (Tichenor, Rodenkirchen, Olien & Donohue 1973). Uutisen osakseen saama huomio, sen muuttuminen yleiseksi puheenaiheeksi, esti tutkijoiden mukaan "tiedon kuilun" esiintymisen paikallisuutisten kohdalla. Kehitysmaatietoutta koskevassa suomalaisessa tutkimuksessa havaittiin kuilun olemassaolo erittäin johdonmukaisesti. Mitä korkeampi oli objektiivinen luokka-asema, ammatin arvostus, tulotaso, peruskoulutus tai ammattikoulutus, sitä suurempi oli kehitysmaatietouden suhteellinen kasvu (K. Pietilä 1977, 256-257).

Sosiaalisen aseman ja viestinnän suhteesta toteaa Nowak seuraavasti: "Nykytilaa kuvaa, että ihmiset, joilla on matala koulutustaso, tulot ja asema, ovat keskimääräistä vähemmän perillä yhteiskunnallisista asioista ja vähemmän kiinnostuneita "informatiivisista" viestimisistä ja niissä välitetyistä sanomista. He ovat myös muita vähemmän selvillä mahdollisuuksistaan hankkia tällaista tietoa, he eivät kykene ymmärtämään tai hyödyntämään olemassaolevaa tietoa, eivätkä pysty tai ole halukkaita käyttämään kieltä tai viestimiä ilmaistakseen itseään tai vaikuttaakseen muihin ihmisiin" (Nowak 1978, 268). Johdonmukainen ero viestintäkäyttäytymisessä eri sosiaaliluokkien välillä osoittaa "tietovajeen" olemassaoloa.

Edellämainituissa amerikkalaisissa tutkimuksissa on puututtu vain lyhyesti "tietokuilun" syntymekanismien taustaan. Niissä todetaan mm., että koulutetummilla on paremmat viestintätaidot, jo laajemmat tiedot ennestään ja useampia sosiaalisia kontakteja, jotka ovat merkittäviä viestittävän aiheen kannalta. Ruotsalaisessa viestintätutkimuksessa on tässä yhteydessä käytetty käsitettä viestintäoikeudet, jotka muodostavat viestintäpotentiaalin. Yhteiskunnan rakenne ja viestinnän rakenne riippuvat toisistaan. Niillä, joilla on oikeus määrätä muita, on myös suuremmat viestintäoikeudet.

Koulutuksen epätasaisessa jakautumisessa on nähty eräs syy erilaisiin viestintäresursseihin. Koulutus jakaa välillisesti viestintäresursseja ja lujittaa yhteiskunnan epätasa-arvoa. Sosiaalinen ja älyllinen kehitys määräytyy sosiaalisen ympäristön ja siinä saatujen kokemusten mukaan. Koulu suosii vain yhtä käsitteellisen kehityksen mallia. Sosiaalisen taustan vaikutus näkyy toisilla oppilailla lujempuna sosiaalisuutena ja toisilla sosiaalisena kodittomuutena. Koulussa puuttuu osalta lapsia yhteys oman elämäntilanteen ja koulutyön väliltä. Koulu suosii tiettyä lahjakkuustyyppiä, jonka mukaan myös opetuksen sisältö muovautuu. Lisäksi koulussa käytetty kieli tuottaa vaikeuksia, vierauden ja sivullisuuden tunteita sekä epäilyn omaa viestintää kohtaan niille, joiden sosiaaliseen taustaan kuuluu toisenlainen puheilmaisu ja kokemusmaailma (Thunberg, Nowak, Rosengren, Sigurd 1982, 74-80, 105-122).

Informaatiokuilun olemassaolo on nähty demokraattisen yhteiskunnan esteenä, jonka poistamiseen on ryhdytty lisäämällä yhteiskuntainformaatiota joukkoviestimissä. Tavoitteena on ollut informoida kansalaisia heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan, antaa heille näkemys politiikan ja hallinnon päätöksentekoprosessista ja erilaisista päättäjien suosituksista. Myös kansalaisten kasvava älyllinen ja sosiaalinen aktiivisuus korostuu tavoitteen asettelussa. Kansalaistieto on vain väline yhteiskunnan jäsenten osallistumismahdollisuuksien parantamiseksi ja käytännön demokratian toteuttamiseksi. Kuitenkin joukkoviestintäkampanjoiden menestys marginaaliryhmien, "vähäresurssisten", saavuttamiseksi riippuu paljolti toteutuksesta, sisällön, asia-yhteyden ja välineen valinnasta. Oikea toteutus voi vähentää suuresti eroja tarkoin rajatun erityistiedon tasossa (Nowak, Jullander, Lundberg, Ölander 1971-1972, Nowak 1978, 280-285).

On todettu, että viestintä ei johda vain tietokuiluihin vaan myös käyttäytymis- ja asennekuilujen esiintymiseen, vaikutuskuiluihin. Tietokuilu on tavallaan eräänlainen yksinkertaistus, sillä on useita erilaisia tietokuiluja. Maailmanpolitiikan tietokuilu on mahdollisesti laajempi kuin ruokatavaroiden kohonneita hintoja koskeva tietokuilu. Alkuperäisen tietokuilun kaventuminen on mahdollista, jos viestintä on ollut rajoitettua. Hyvän viestintäpotentiaalin omaavilla ei ole ajan mittaan enää mitään "poimittavaa" aiheen viestinnästä. Tietokuilujen tarkastelussa ei ole kuitenkaan tärkeintä viestinnän määrä vaan vastaanottajan viestintäresurssit. Varsinkin "yleishyödyllisissä" aiheissa on tärkeää se, millaisia tietoja kyetään vastaanottamaan (Mc Quail & Windahl 1981, 70-74).

3

PERILLEMENO TUTKIMUSKOHTENA

Sanoman lähettäjän kannalta on tärkeintä se, onko viestinnällä toivottua vaikutusta vastaanottajaan. Suomalaisessa viestintätutkimuksessa on 70-luvulla ollut sanoman perillemeno erityisen mielenkiinnon kohtena, varsinkin sähköisten joukkoviestimien ollessa kysymyksessä. Sanoman perillemenolla tarkoitetaan prosessia, jossa sama sanoma voi tuottaa erilaisen lopputuloksen erilaisten edellytysten vallitessa ja jossa sanoman vastaanottaja itse aktiivisesti vaikuttaa lopputuloksen muodostumiseen.

Havainnon syntyminen, yleistävän tukinnan muodostumien ja tukinnan arviointi ovat perillemenoprosessin perustekijät. Vastaanottajan tietoisuus tai maailmankuva vaikuttaa siihen, hyväksytäänkö vai hylätäänkö sanoma. Tietoisuuden kanssa ristiriitainen sanoma voi johtaa viime kädessä tietoisuuden järjestelmien, uskomuksien, normien ja arvojen muutoksiin. Tämä tosiasioiden paine on kuitenkin toissijainen tekijä lyhytaikaisten tiedotuspulssien kohdalla maailmankuvan pysyvyyden ollessa ensisijainen tekijä (K. Pietilä & Kytömäki 1975, 141-149).

Perillemenoprosessi voidaan purkaa seuraaviksi toisiaan edeltäviksi osavaiheiksi: sanoman havaitseminen, siihen perehtyminen, ymmärtäminen, älyllinen aktivoituminen, tiedon lisääntyminen ja toiminnallinen aktivoituminen. Yhdessä toiminnallisen aktivoitumisen kanssa tapahtuvat asennemuutokset voidaan lukea myös perillemenoon kuuluviksi. Perillemenoa voidaan tarkastella erikseen kunkin osatekijän suhteen ja niiden muodostamana kokonaisuutena (Ruokoranta & Rähälä 1976, 3, 44). Yleensä ulkomaisissa tutkimuksissa ei ole käytetty erillistä perillemenon käsitettä, vaan on tutkittu viestinnän vaikutuksia ja silloinkin on usein rajoitettu vain perillemenon yhteen osatekijään, tiedon muutokseen. Tietoisuuteen ja maailmankuvaan liittyvä perillemenoprosessi on monimutkainen ihmisen ja ympäristön (joukkotiedotusvälineet) välinen vuorovaikutussuhde, johon sopii paremminkin käsite tiedostusprosessi tai maailmankuvan kehittyminen. Perillemenon käsite on käyttökelpoisempi, kun kysymyksessä ovat lyhyen aikavälin muutokset.

Tietoisuuden järjestelmien, uskomuksien, normien ja arvojen muutoksina havaittava perillemeno on siis pitkäaikaisen kehityksen tulos. Kaikki viestintätapahtumat eivät kuitenkaan kytkeydy välittömästi näihin tietoisuuden järjestelmiin. Ne vaikuttavat silti vastaanottajaan, vaikka ne eivät olekaan suoranaisesti maailmankuvan suuntaisia tai tosiasioiden paineen lisääjiä. Perustarpeiden tyydyttämiseen tähtäävä toiminta (toimeentuloturva) on verraten riippumaton uskomus-, arvo- tai normijärjestelmästä. Lyhytaikaisissa perillemenoprosesseissa on todennäköisesti ensisijaisena tekijänä tarvetyytytyksen etsiminen ja ongelmanratkaisukäyttäytyminen, mikä antaa vaikuttimen olennaisen tiedon valinnalle, tiedolliselle motivaatiolle.

4 SOSIAALIRYHMÄ, KOULUTUS JA ESITEViestintä TIEDONTASON SELITTÄJINÄ

Aikaisemmissa tutkimuksissa on tiedon kuilun selvityksen yhteydessä korostettu sosioekonomisen taustan merkitystä. Viestinnän tiedollisen eriarvoisuuden osoittajana on käytetty koulutusta (Tichenor et al. 1973, Ettema et al. 1983). Tiedon muutoksissa todettu perillemenoero, "tiedon kuilu", on havaittu myös muiden sosioekonomiseen asemaan liittyvien tekijöiden yhteydessä (K. Pietilä 1977). Työeläketietoja käsittelevässä tutkimuksessa on aiemmin havaittu ylempien sosiaaliryhmien paremmat tiedot alempiin sosiaaliryhmiin verrattuna (Tuominen 1979, 48-55). Näiden tulosten perusteella päädyttiin tarkastelemaan esitetiedon perillemenoaa sosiaaliryhmän, koulutuksen ja esitteen muuttujajyhdistelmällä.

Sosioekonomiset muuttujat korreloivat melko voimakkaasti keskenään, joten muuttujavalintaa voi perustella tutkimuksen kohteena olevan tiedon aihealueella. Kun kysymyksessä on työeläketieto, voidaan olettaa, että ammattiin pohjautuvalla sosiaaliryhmäjaottelulla on merkitystä tiedon omaksumisessa. Saavutettu sosiaalinen asema ja tulotaso liittyvät ammattiin ja ne ehkä sopivat tästä syystä hyvin työeläketiedon perillemenon selventämiseen. Ammatti ja siihen pohjautuva sosiaaliryhmäjako on myös yleisesti käytetyin sosioekonomisen aseman osoittaja. Toisaalta tutkimuksissa yleisesti käytetty koulutusmuuttuja on myös keskeinen, sillä se liittyy välittömästi viestintäresursseihin, jo hankittuihin viestintätaitoihin.

Koevariaabelin, esitteen, kohdalla oli käytössä kaksi vaihtoehtoa. "Tunne työeläketurvasi"-esite sekä kognitiivisen oppimisprosessin sovellutukseksi laadittu erityinen esite. Molempien esitteiden sisältö oli yhtenevä pienehköjä poikkeuksia lukuunottamatta. Kognitiivisen oppimisprosessin sisältöön voi perehtyä vaikkapa Engeströmin esityksenä (Engeström 1982). Motivoivan ristiriidan herättämisen perusteita on tarkasteltu em. tutkimuksessa "Mielekäs oppiminen ja opetus" lyhyesti ja tiivistetysti ja tässä julkaisussa esitettyjä ideoita pyrittiin soveltamaan esitetiedotukseen. Jäljempänä on tekstissä käytetty tavanomaisesta esitteestä, "Tunne työeläketurvasi", nimikettä "vanha esite" ja motivoivasta kokeiluesitteestä nimikettä "uusi esite".

Tärkeimmän tarkasteltavan muuttujan, eläketietojen, mittaamiseksi muodostettiin kummallekin esitteelle yhteisistä tietoihteista 15-osioinen esitetietoasteikko. Tämän reliabiliteetti laskettiin painottamalla jokaista osiota sen korrelaatiolla asteikkoon. Asteikon Cronbach'in alfakerroin sai arvon .68. Sosiaaliryhmä dikotomisoitiin luokiksi työntekijät/toimihenkilöt. Peruskoulutus oli kolmiluokkainen: kansakoulun tai osan keskikoulua käyneet, keskikoulun tai osan lukiota käyneet ja ylioppilastutkinnon suorittaneet. Sosiaaliryhmän, peruskoulutuksen ja esitteen

sekä esitetietoasteikon varianssianalyysit ikäryhmittäin on esitetty taulukossa 1.

Taulukko 1. Sosiaaliryhmä, koulutus, esite ja esitetieto. Ikäryhmittäiset varianssianalyysit

	31-40 v. (n = 373)		62-63 v. (n = 515)	
	F	p	F	p
sosiaaliryhmä	0.05		0.86	
peruskoulutus	5.84	.0032	10.04	.0001
esiteryhmä	2.38	.0940	3.64	.0269
sosiaaliryhmä x peruskoulutus	0.29		1.82	
sosiaaliryhmä x esiteryhmä	0.45		1.13	
peruskoulutus x esiteryhmä	1.32		1.97	.0976
sosiaaliryhmä x peruskoulutus x esiteryhmä	1.68		0.75	
	2 R = .111 F=2.59 p=.0006		2 R = .102 F=3.31 p=.0001	

Tulosten mukaan sekä koulutus että esite vaikuttavat tiedontasoon, kun taas sosiaaliryhmällä ei ole tilastollisesti merkitsevää vaikutusta kummassakaan ikäryhmässä. Kun sosiaaliryhmä ja koulutus esiintyvät toisistaan riippumattomina, vain peruskoulutuksella on merkitsevä riippuvuus työeläketietoihin. Peruskoulutus on siis sosiaaliryhmää merkityksellisempi sosioekonominen tekijä esitetietojen kohdalla.

Peruskoulutus on erittäin merkitsevä kummassakin ikäryhmässä ja peruskoulutuksen luokkien erot ovat samansuuntaisia kummassakin ikäryhmässä. Luokkien väliset erot testattiin parittaisin vertailuin, jolloin vertailut olivat toisistaan riippumattomia (maximum experimentwise error rate - epsilon=alfa/mahdollisten vertailujen määrä) (SAS User's Guide 1985, 470-472). Nuoremmilla keskikoulun käyneillä on erittäin merkitsevästi huonommat tiedot kuin ylioppilastutkinnon suorittaneilla. Vanhemmassa ikäryhmässä alle keskikoulun käyneillä ja keskikoulun suorittaneilla on huonommat tiedot kuin ylioppilastutkinnon suorittaneilla.

Esitteen vaikutus on oireellinen nuoremmassa ja merkitsevä vanhemmassa ikäryhmässä. Vertailujen perusteella vanhanmallisen esitteen saaneilla on oireellisesti paremmat tiedot kuin vertailuryhmällä. Yleistä eläkeikää lähestyvien ikäryhmässä puolestaan uudenmallisen esitteen saaneilla on melkein merkitsevästi paremmat tiedot kuin vanhanmallisen esitteen saaneilla. Esitteen saaminen siis vaikuttaa tietoihin, mutta vaikutukset ovat erilaisia eri ikäryhmissä. Motivoivan sisällönsuunnittelun vaikutus ilmenee vain vanhemmassa ikäryhmässä uuden esitteen tehokkuutena.

Vanhemmassa ikäryhmässä on kyllä kenties kiinnostusta eläkeasiaa kohtaan mutta myös kohtuullinen perustiedontaso aiemman tiedotuksen tuloksena. Uusi esite on ehkä tarjonnut näitä jo osittain tuttuja asioita houkuttelevammin vastaanottajille. Vanhanmallisessa esitteessä asiat oli esitetty laajemmin ja perusteellisemmin kuin uudessa, mikä on ehkä keski-ikää lähestyvien ikäryhmässä ilmenevän esitevaikutuksen taustalla. Kahdesta suunnillee yhtä kiinnostavasta vaihtoehdosta valitaan asiapitoisempi.

Sosiaaliryhmällä ja esitteellä ei ole tilastollisesti merkitsevää yhdysvaikutusta, joten sosiaaliryhmän mukainen tiedon kasvuero jää todentamatta. Sosiaaliryhmällä ei ole merkitystä esitetiedon perillemenoon. Myös koulutuksen yhdysvaikutukset ovat yhtä poikkeusta lukuunottamatta tilastollisesti merkityksettömiä. Eläkeikää lähestyvien ikäryhmässä on koulutuksella ja esitteellä oireellinen yhdysvaikutus. Tässä tapauksessa yhdysvaikutus merkitsee esiteryhmien välisten erojen erilaisuutta peruskoulutuksen luokissa. Parittaisten vertailujen perusteella voidaan havaita, että ylioppilastutkinnon suorittaneilla on uuden esitteen teho oireellisesti parempi kuin vanhan. Muilla peruskoulutuksen tasoilla ero on samansuuntainen mutta ei riittävän suuri tullakseen tilastollisesti varmennetuksi. Uuden ja vanhan esitteen ero on siis suurimmillaan koulutetuimmassa ryhmässä. Esitetyyppi yhdessä iän kanssa tuottaa havaittavan "tiedon kuilun". Esitteen sanomaa hyödyntävät parhaiten ne uuden esitteen saajat, joilla jo ennestäänkin on korkein peruskoulutuksen taso ja eniten kokemusta ja valmiuksia erityyppisen viestinnän vastaanottamiseen.

5 ELÄKEJÄRJESTELMÄÄN ASENNOITUMISEN SOSIOEKONOMISET EDELLYTYKSET

Tutkimuslomakkeessa oli viisi väittämää, joilla selvitettiin vastaajien asennetta eläkejärjestelmään ts. työeläkejärjestelmätyytyväisyyttä. Näiden viiden muuttujan pohjalta laadittiin tyytyväisyysasteikko painottamalla jokaista osiota sen korrelaatiolla asteikkoon ja näin asteikon reliabiliteetiksi saatiin .60 Cronbach'in alfakertoimella arvioituna. Jokainen osio kodattiin myönteiseen suuntaan, jolloin koettu tyytyväisyys kasvoi asteikon pistemäärän mukana. Asteikon vaihteluväli oli 3.06 - 15.31 pistettä.

Viestintä voi tuottaa tietokuilujen lisäksi myös asenne- tai käyttäytymiskuiluja. Kielteinen asenne sanoman lähettäjä on eräs perillemenon este. Suhtautuminen työeläkejärjestelmän kokonaisuuteen on olennainen osa tiedotustoimintaa ja ansaitsee siksi erillisen tarkastelun. Sukupuolen, sosioekonomisten tekijöiden, itsensä toteuttamisen, esitetiedon ja esitteen vaikutus työeläketyytyväisyyteen on nähtävissä taulukon 2 ikäryhmittäisissä regressioanalyseissa.

Vieraantumis- ja esitetietoasteikkoja käytettiin analyyseissa painotettuina. Vieraantumisasteikko koostui seitsemästä osiosta,

Taulukko 2. Sosioekonominen tausta ja työeläketyytyväisyys.
Ikäryhmittäiset regressionanalyysit

31-40 v.
(n = 340)

	regr. kerroin	keski- virhe	stand. regr. kerroin	t	p
sukupuoli(mies=1)	-0.106	0.240	-.025	-0.441	
sosiaaliryhmä (toimih.=1)	0.360	0.269	.076	1.337	
kuukausitulot	0.211	0.056	.233	3.776	.0002
opisto-/korkeak.tutk.	0.849	0.330	.192	2.571	.0106
ammatti-/kauppak.	0.349	0.334	.065	1.043	
ammattikurssi/vast.	0.759	0.336	.139	2.260	.0245
itsensä toteuttaminen	0.186	0.156	.067	1.194	
esitetiedot	0.413	0.094	.219	4.404	.0001
vanha esite	-0.037	0.276	-.008	-0.134	
uusi esite	0.200	0.277	.045	0.721	
vakio	5.753	0.517		11.124	.0001
	2				
	R = .232	F = 9.916		p = .0001	

62-63 v.
(n = 453)

	regr. kerroin	keski- virhe	stand. regr. kerroin	t	p
sukupuoli(mies=1)	-0.223	0.202	-.048	-1.100	
sosiaaliryhmä (toimih.=1)	0.242	0.229	.052	1.059	
kuukausitulot	0.112	0.056	.114	2.006	.0454
opisto-/korkeak.tutk.	1.261	0.383	.202	3.293	.0011
ammatti-/kauppak.	0.122	0.289	.021	0.423	
ammattikurssi/vast.	-0.201	0.278	-.036	-0.723	
itsensä toteuttaminen	0.210	0.143	.079	1.471	
esitetiedot	0.288	0.094	.139	3.066	.0023
vanha esite	0.802	0.258	.165	3.113	.0020
uusi esite	0.669	0.255	.139	2.617	.0092
vakio	6.592	0.413		15.959	.0001
	2				
	R = .181	F = 9.778		p = .0001	

joista osa oli väittämiä ja osa "tekemistä" mittaavia harrastuskysymyksiä. Vieraantumisasteikon reliabiliteetti oli Cronbach'in alfa-kertoimella arvioituna .53. Selittäjissä on neljä dummy-muuttujaa: sukupuoli, sosiaaliryhmä, ammattikoulutus ja esite. Näiden kertoimet tulkitaan suhteessa poisjätettyyn luokkaan - miehiin, työntekijöihin, ammattikoulutusta vailla oleviin ja esitetä vaille jääneisiin. Peruskoulutus ja ammattikoulutus olivat sisällöltään osittain päällekkäisiä, joten ne korreloivat

melko voimakkaasti keskenään. Alustavien tarkastelujen jälkeen peruskoulutus jätettiin pois regressioyhtälöistä ja koulutuksen vaikutuksen selventäminen jäi vain ammattikoulutuksen osalle. Peruskoulutuksen mukaantulo malleihin ei olisi lisännyt mallien selityskykyä mitenkään olennaisesti (Blalock 1979, 534-538).

Nuoremmassa ikäryhmässä osoittautuvat merkityksellisiksi tyytyväisyyden selittäjiksi tulot, korkeakoulu- tai opistotutkinnon suorittaminen, ammattikurssin tai vastaavan käyminen ja esitetietojen taso. Esitteellä ei ole tässä ikäryhmässä merkitsevää vaikutusta eläkejärjestelmää kohtaan tunnettuun tyytyväisyyteen. Tulojen voimakas kytkeytyminen tyytyväisyyteen tuo esille työeläkkeen materiaalisien puolen, toimeentuloturvan ja eläkeodotusten merkityksen suhtautumisessa työeläkkeeseen ja eläkkeisiin yleensä. Eläkkeen mieltäminen konkreettiseksi materiaalseksi hyödyksi painottuu tuloksessa selvästi. Mitä suuremmat ovat tulot, sitä suurempi on odotettavissa oleva eläke ja sitä myönteisempi on asenne työeläkejärjestelmään. Tulomuuttuja oli luokiteltu 11-luokkaiseksi ja sen kohdalla oli katoa kymmenkunta prosenttia tapauksista varianssianalyysiin verrattuna. Kysymykseen vastaamatta jättäminen oli hieman yleisempää vanhemmassa kuin nuoremmassa ikäryhmässä. Kaikkea katoa ei voi kuitenkaan lukea yhden muuttujan syyksi, sillä analyysissä oli joukko muitakin muuttujia, joiden puuttuvat havainnot vähensivät käytettävissä olevien tapausten lukumäärää.

Esitetiedoilla ja tuloilla on lähes yhtä suuret standardoidut regressiokertoimet ja erittäin merkitsevät t-arvot. Nämä muuttujat vaikuttavat eniten asenteeseen, mutta myös opisto- tai korkeakoulututkinnolla on kerroin samaa suuruusluokkaa. Erilaisista viestimistä hankitut tiedot muovaavat siis asennoitumista nuoremmassa ikäryhmässä. Tyytymättömyyteen liittyvät usein joko virheelliset tai jopa väärät tiedot. Työeläkkeistä saatu yksityiskohtainen tieto ja sen perusteella muodostettu käsitys toimeentuloturvasta poistaa epäselviä tai vääriä tietoja ja lisää myönteistä suhtautumista. Tiedon perillemenon yhtenä kriteerinä oleva tiedon kasvu on näin ollen ensisijaisen tärkeä asenteiden ja työeläkkeeseen kohdistetun arvostelun muotoutumisessa.

Ammattikoulutuksella on myös merkitsevä riippuvuus tyytyväisyyteen. Korkeakoulu- tai opistotutkinnon suorittaneilla riippuvuus painottuu erityisen selvästi, mutta myös pelkän ammattikurssin käyneillä on myönteisempi käsitys eläkkeistä ja työeläkejärjestelmästä. Laajemman koulutuksen omaavilla on paremmat viestintäresurssit, kyky käsitellä olemassaolevaa tietoa sekä muodostaa kokonaiskuva sanoman sisällöstä. Toisaalta ammattikoulutuksella on ehkä jossain määrin sopeuttava funktionsa, jonka seurauksena käsitys työstä, toimeentulosta ja sosiaalipoliittikan kokonaisuudesta voi muodostua myönteisemmäksi. Työeläkkeen mieltäminen palkan jatkeeksi saattaa vahvistua juuri ammattikoulutuksessa.

Vanhemmassa ikäryhmässä painottuvat osittain samat muuttajat kuin nuoremmassa ikäryhmässäkin. Tulot ja korkeampi ammatillinen koulutus osoittautuvat merkitseviksi tyytyväisyyden selittäjiksi, samoin esitetiedot. Korkeamman ammatillisen koulutuksen regressiokerroin on suurin tässä ikäryhmässä.

Esitteen vaikutus asenteeseen ilmenee eläkeikää lähestyvillä, mitä ei voitu havaita nuoremmilla. Kumpikin esite saa positiivisen regressiokertoimen. Tulos osoittaa siis henkilökohtaisen tiedotuksen lisäävän myönteistä suhtautumista juuri siinä ikäryhmässä, joka on tiedotuksen ensisijainen kohderyhmä. Esitetiedotuksen merkityksettömyys nuoremmassa ikäryhmässä selittyyne elämäntilanteella, jolle työeläke on etäinen ja vasta kaukana tulevaisuudessa. Tarpeet ja niiden synnyttämät ongelmat sekä näiden ongelmien ratkaisuyritykset sopivat eläkeikää lähestyvillä esiintyvän esitteiden vaikutuksen teoreettiseksi viitekehyyksi.

Regressioanalyysien muuttujajoukko pystyi selittämään 18 - 23 % tyytyväisyysasteikon varianssista. Esitteen vaikutus oli vanhemmassa ikäryhmässä tilastollisesti merkitsevä, mutta heikko. Kun sama regressioanalyysi tehtiin ilman esitemuuttujaa, saatiin selitysasteiden erotuksesta arvio vaikutuksen suuruudelle. Vanhan ja uuden esitteen osuus tyytyväisyyden varianssista oli 2.0 %, joten esitteen merkitys jää vähäiseksi tällä tavoin arvioituna. Sekä nuorten että vanhojen ikäryhmässä ovat sosioekonomisten muuttajien regressiokertoimet etumerkiltään positiivisia yhtä poikkeusta lukuunottamatta, mikä osoittanee näiden muuttajien ja koetun tyytyväisyyden välisen riippuvuuden johdonmukaisuutta. Tulokset näyttävät, missä määrin erilaiset sosioekonomisen aseman osoittimet vaikuttavat työeläkejärjestelmää kohtaan tunnettuun tyytyväisyyteen, kun muiden mukana olevien muuttajien vaikutus on vakioitu.

6

TUTKIMUKSEN ANTI KÄYTÄNNÖN TIEDOTUSTYÖLLE

Tutkimuksen tavoitteena oli tarkastella erityisesti sosioekonomisen taustan ja työeläke-esitteen perillemenon suhdetta aikaisempien tutkimustulosten antamien viitteiden perusteella. Perillemeno oli määritelty usean toisiaan edeltävän osatekijän muodostamaksi viestintäprosessiksi, jonka jokaista osavaihetta voitiin tarkastella erikseen. Tietojen ja asenteiden lisäksi tutkittiin esitteiden perillemenoä erityisen perillemenoasteikon avulla. Asteikon muodostivat esitteen havaitseminen, lukeminen, ymmärtäminen ja toiminnallinen aktivoituminen (tiedustelukortin lähettäminen tai muu toimenpide). Nämä osiot korreloivat erittäin voimakkaasti dikotomisoiduista osavaiheista muodostettuun summaasteikkoon. Perillemenoasteikon reliabiliteetiksi saatiin Cronbach'in alfa-kertoimella .85, mitä on pidettävä varsin hyvänä. Asteikko dikotomisoitiin siten, että pistearvo neljä (kaikki osavaiheet tapahtuneet) sai arvon "hyvä" ja muut arvot "huono".- Kumpaankin näihin kahteen luokkaan sijoittui likimain puolet

vastaajista. Perillemenoasteikko taulukoitiin sen jälkeen sosiaaliryhmän, tulojen, vieraantumisen sekä iän mukaan.

Mikään näistä taulukoinneista ei osoittanut merkitsevää riippuvuutta näiden kahden muuttujan välillä. Esitteen perillemeno on siis riippumaton näistä tekijöistä. Myöskään tietojen kohdalla ei esitteellä ollut kuin yksi oireellinen yhdysvaikutus kaikista sen, peruskoulutuksen ja sosiaaliryhmän välisistä mahdollisista yhdysvaikutuksista. Sosioekonomisten tekijöiden aiheuttamaa viestinnän "perillemenokuilua" ei voitu juuri todentaa käytetyllä aineistolla. Eräänä syynä tähän on luultavasti esitteen muutoinkin lievä vaikutus. Tiedon kuilua koskevat tulokset on tehty sanomalehti- tai televisiotutkimuksissa, joissa perillemeno on tutkittu pitkien tiedotuskampanjoiden yhteydessä. Näissä tapauksissa tiedotus on voimakkuudeltaan toista suuruusluokkaa kuin työeläkelaitokselta saatu henkilökohtainen posti, joka hukkuu helposti postiluukusta tulvivan ilmaisjakelun virtaan.

Esitteellä on kuitenkin vaikutuksia vastaanottajiin, vaikkakin ne ovat työläästi havaittavissa. Esite lisää tietoja kummassakin tutkittavassa ikäryhmässä sekä vaikuttaa eläkeikää lähestyvien asenteisiin. Esitteiden välillä on myös eroja. Uusi esite on vanhaa tehokkaampi tiedon lisääjä tiedotuksen varsinaisessa kohderyhmässä - eläkeikää lähestyvien joukossa. Kun sosiaaliryhmä ja vieraantuminen vakioitiin, todettiin uuden esitteen vievän paremmin työeläkesanomien perille nuoremmassa työntekijäryhmässä. Vanha esite taas osoittautui tehokkaammaksi näistä kahdesta vanhojen toimihenkilöiden kohdalla. Kun vieraantuminen oli vakioitu löytyi myös eroja. Vieraantumattomat nuoremmat suosivat uutta esitettä ja vieraantumattomat vanhemmat vanhanmallista esitettä. Lisäksi uusi esite aktivoi toiminnallisesti paremmin kuin vanha esite nuoremmassa ikäryhmässä. Nämä havainnot eivät ole kuitenkaan suoria vaikutuksia vaan iän, sosiaaliryhmän, vieraantumisen ja esitteen yhdysvaikutuksia.

Esitteen suunnittelun merkitys ei ole tulosten mukaan mitenkään itsestään selvää, mutta esitteillä on eroja, joita voi hyödyntää tiedotuksessa. Esitteet eivät ole yleensä niin lopullisesti eltyjä viimeistelytyjä tuotteita, etteikö totutusta poikkeava painuminen esitteen sisältöön hyödyttäisi tiedotusta. Soveltamalla motivoivaa sisällönsuunnittelua esitetuotantoon, saavutetaan etua joissakin tapauksissa entiseen käytäntöön verrattuna. Vaikka esitteen perillemeno oli lähes riippumaton sosioekonomisista tekijöistä, eivät perillemenon keskeiset osatekijät - tieto ja asenne - olleet riippumattomia sosioekonomisesta taustasta. Koulutus, ammattikoulutus ja tulot osoittautuivat tässä suhteessa merkityksellisimmiksi. Asenteiden yhteydessä todettu esitetiedon ja työeläkejärjestelmää kohtaan tunnetun tyytyväisyyden korostunut merkitys tuloksissa alleviivaa tiedotuksen tärkeyttä sanoman vastaanottajien käsitysten muotoutumisessa. Tuloksellinen tiedotus kasvattaa myös myönteistä suhtautumista sanoman lähettäjää kohtaan.

LÄHTEET:

- Allardt, E. : Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. Porvoo 1966.
- Allardt, E. : Hyvivoinnin ulottuvuuksia. Porvoo 1976.
- Blalock, H. : Sosial statistics. Tokyo 1979.
- Engeström, Y. : Mielekäs oppiminen ja opetus. Valtion koulutuskeskuksen julkaisusarja B:17. Helsinki 1982.
- Ettema, J. - : Knowledge gap effects in a health information
Brown, J. - campaign. Public Opinion Quarterly 1983, Vol.
Luepker, R. 47:516-527.
- Forss, S. - : Viesti, väline ja vaikutus. Tutkimus esite-
Jääskeläinen, P. muotoisen työeläketiedotuksen perillemenosta ja
siihen vaikuttavista tekijöistä. Eläketurva-
keskuksen tutkimuksia 1986:3. Vammala 1986.
- Mansurov, V. : Sosiaalipsykologisten tekijöiden vaikutus sanom-
man vastaanottoon. Teoksessa Märkälä H. - Taari
J. - Wiman M. (toim.): Tiedotustutkimus Neuvos-
toliitossa. Jyväskylä 1976.
- Mc Quail, D. - : Communication models for the study of mass
Windahl, S. communications. Singapore 1981.
- Nowak, K. : Resurssien jakomalli joukkoviestinnän tutkimuk-
sessa. Teoksessa Erholm E. - Åberg L. (toim.):
Viestinnän virtauksia. Keuruu 1978.
- Nowak, K. - : Alternativa mål för samhällsinformation.
Julander, C-R. - Sociologisk Forskning 1971, Vol. 8:185-196
Lundberg, D. - & 1972 Vol. 9:1-16.
Ölander, F.
- Pakarinen, A. : Kognitiivinen oppimisprosessi ja työeläketiedo-
tus. Kokeilu kognitiivisen oppimisnäkömyksen
periaatteiden hyödyntämisestä esitemuotoisen
työeläketiedotuksen kehittämisessä.
Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1987:4. Vammala
1987.
- Pietilä, K. : Esimerkki yleisen mielipiteen tutkimuksesta:
tapausanalyysi kehitysyhteistyön tiedottamisesta
ja kehitysyhteistyötietoudesta. Julkaisussa
Littunen Y. - Sinkko R. (toim.): Yhteiskuntake-
hitys ja julkisen sektorin tiedottaminen. Tam-
pereen Yliopiston yhteiskuntatieteiden laitoksen
katsauksia ja keskusteluja E:3. Tampere 1977.
- Pietilä, K. - : Sanoman perillemeno. Teoksessa Littunen Y. -
Kytömäki, J. Sinkko R. (toim): Yhteiskunnallinen tieto ja
tiedotustutkimus. Tapiola 1975.
- Pietilä, V. : Vieraantuneisuus ja tiedotusvälineiden käyttö.
Teoksessa Nordenstreg K. (toim.): Joukkotiedotus
ja yleisö. Tapiola 1969.

- Ruokoranta, M. - : Että mitä, sano? Tutkimus kunnallisen tiedotuksen perillemenosta, kaupunkilaisten kunnallistietoudesta ja tiedontarpeesta Tampereella. Tampereen Yliopiston Tiedotusopin laitoksen julkaisuja n:o 29. Tampere 1976.
- SAS Institute Inc.: SAS User's Guide: Statistics, Version 5 Edition. SAS Institute Inc. Cary 1985.
- Thunberg, A-M. - : Samverkansspiralen. Människan i informations-
Nowak, K. - och kommunikationssamhället. Falköping 1982.
- Rosengren, K.
Sigurd, B.
- Tichenor, P. - : Mass media flow and differential growth in
Donohue, G. - knowledge. Public Opinion Quarterly 1970, Vol.
Olien, C. 34:159-170.
- Tichenor, P. - : Community issues, conflict, and public affairs
Rodenkirchen, J. - knowledge. Teoksessa Clarke P. (toim.): New
Olien, C. - models for communication research. Sage annual
Donohue, G. reviews of communication research. Beverly Hills
1973.
- Tuominen, E. : Yleisö ja työeläkelait 1979. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1980:4. Mänttä 1980.